

TRIKOLÓR DEKORÁCIÓ, SOKSZÍNŰ MINDENNAPOK

SIMON BOGLÁRKA

Rogers Brubaker – Feischmidt Margit –

Jon Fox – Liana Grancea:

**Nationalist Politics and Everyday Ethnicity
in a Transylvanian Town**

(Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás
egy erdélyi városban)

Princeton University Press, Princeton–Oxford,

2006. 439 old., \$35

A posztkommunista átmenet kezdeti éveiben a nacionalista politikai diskurzusok és a hétköznapi etnicitás kelet-közép-európai felvirágzása esetenként éles és véres nemzeti-etnikai konfliktusokba is torkollott. A legkézenfekvőbb példa az időzített bombaként kirobbanó délszláv polgárháború, de Erdélyben is akadtak emberéleteket követelő, jóllehet összehasonlíthatatlanul kisebb léptékű etnikai zavargások – mint 1990 márciusában Marosvásárhelyen.

A helyzet *látszólag* Kolozsváron sem volt külön Gheorghe Funar 1992–2004 közötti városvezetése idején, amikor mindennaposak voltak a polgármester vérlázító magyarelles megszólalásai és szimbolikus provokációi, az erdélyi magyar politikai elit válaszai, illetve a róluk adott beszámolók a román és a magyar nyelvű sajtóban. Az elit és a média szintjén dúló nacionalista csatározás mégsem vezetett etnikai megmozdulásokhoz: a polgármester kirohanásait alig kísérte tömeges tiltakozás – a kolozsváriak élték a maguk életét, mintha mi sem történt volna. Olyannyira, hogy amikor 1997 júliusában, két nappal a Magyar Konzulátus újrainyitása után a homlokzatáról lelepták a zászlót, az eset nem keltett közfelháborodást. A (magyar) lakosság nem azért nem vonult az utcára, mert megfélemlítették, hanem mert elhatárolódott a szembetűnő populistá-nacionalista mozgósítástól.

Miért nem vált Kolozsvár a tületnizált politikai szféra és média ellenére sem fortyogó katlanná? Miért nem váltott ki a felhevült nacionalista retorikai párbaj etnikai feszültséget a hétköznapiakban? Ezt vizsgálja Rogers Brubaker és szerzőtársai. Nem is akárhogyan.

A javarészt elméleti munkáiért¹ elismert, a nacionalizmus- és az etnicitáskutatások „ártalmas állításait” és tévképzeteit kritikusan elemző, új megközelítéseket kereső Brubaker ezúttal csak közvetve foglalkozik az elméletalkotással, amikor feltárja, miként

nyilvánul meg és hogyan hat az etnicitás Kolozsvár nacionalista politikai versengés keretezte hétköznapi világában. A Feischmidt Margittal, Jon Foxszal és Liana Granceával közösen, hat éven át végzett, terepkutatásra támaszkodó² munka azonban nem hazudtolja meg az olvasói várakozásokat. Nem csupán Kolozsvárról kíván szólni, hanem analitikus eszközt és empirikus anyagot is nyújt a további kutatáshoz: az elméletileg megalapozott esettanulmány az etnicitást és a nemzeti hovatartozást úgy vizsgálja, „ahogyan azokat a politikai mezőben megjelenítik és megvitatják, illetve kifejezik, és ahogyan a hétköznapi életben kifejezik, a gyakorlatba átültetik és értelmezik” (xiii. old.). Áthágva a tudományos munkamegosztás nacionalista politikát és hétköznapi etnicitást különválasztó konvencióit, s egyesítve a madártávlat és a békaperspektíva előnyeit, együtt alkalmazzák a történeti és az etnográfiai, az institucionalista és az interakcionális, a politikai és az empirikus elemzés máskülönben ritkán kombinált elméleti kifejezőmódjait és nézőpontjait. Egyaránt szembezállnak a rutinná, túlságosan is magától értetődővé és könnyen alkalmazhatóvá vált konstruktivista hagyománnyal és az etnikai csoportokat önálló entitásként kezelő szubsztancialista szemlélettel. A csoportszemlélet alternatívája

1 ■ Legismertebb kötetei a *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996; *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, 2004.

2 ■ A módszertanilag igencsak megalapozott kutatásban jelentős szerepet kapott a két kolozsvári születésű szerzőnő („magyar” és „román” szemszögű) tereptapasztalata is.

3 ■ Vö. Pierre Bourdieu – Loïc J. D. Wacquant: *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press, Chicago, 1992. 228. old.

4 ■ Eric Hobsbawm: *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. 10–11. old. (magyarul *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas, Bp., 1997.)

5 ■ Ezzel párhuzamosan szűkült a tervezett kutatás fókuszja – Brubaker ugyanis kezdetben a nacionalizmusok egész Kelet-Közép-Európára kiterjedő összehasonlító elemzését vette tervbe, majd a határon túli magyarok etnicitását kívánta elemezni, mígnem megállapodott Kolozsvárnál mint a nacionalista konfliktusok és a hétköznapi etnicitás vizsgálatának terepénél.

6 ■ Megjelent ez már a korai nemzetelméletekben is (ld. John Plamenatz: A nacionalizmus két típusa. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 52–67. old.), s azóta is újra meg újra feltűnik a térség nacionalista törekvéseiről érkezők írásaiban (pl. Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.; *Nationalism*. New York University Press, New York, 1997.).

7 ■ Vö. pl. Eugene Weber: *Peasants into Frenchmen: the Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, Stanford, 1992.

számukra nem az individualizmus, hanem bourdieu-i alapokon³ az etnicitás és a nemzethez való tartozás viszony- és folyamatszerű dinamikus megértése. Véleményük szerint az, „*hogy az etnicitás és a nemzethez való tartozás konstruált, közhely, azt viszont, hogy miként konstruálódnak, csak ritkán fejtik ki részletesen*” (7. old.) – holott ez adhatná vissza a konstruktivizmus intellektuális életét.

Vizsgálatuk tárgya egyfelől a nacionalista követelések és ellenkövetelések, valamint a körülöttük keletkező, változó diskurzív és politikai mezők, másfelől a szerepek, azonosulások, nyelv(ezet)ek, intézmények, kapcsolathálók és interakciók jellemzői a hétköznapi etnicitás világában. A nemzetesítő (*nacionalizing*) szándékok és folyamatok dinamikáját anélkül veszik górcső alá, hogy „a” románokat/magyarokat tekintenek a nemzeti harcok szereplőinek, s azt sem feltételezik, hogy a mindennapi tapasztalatokat folyamatosan erős etnikai érzés hatná át. Azt figyelik, hogy az egyének és szervezetek hogyan használják az etnikai-nemzeti kategóriákat (mint a csoporttagság lehetséges alapjait), illetve hogy e kategóriák miként irányítják a társas interakciókat, és szervezik a közös tudást. A szokványostól eltérően nem választják külön a nacionalizmust és a nemzeti hovatartozás megélését. A nacionalista politika és a hétköznapi etnicitás egymáshoz illeszkedését arra a hobszawmi megállapításra alapozva mutatják be, hogy a nemzetiség/nacionalizmus kettős jelenség: felülről építik, de működése csak alulról elemezve érthető meg.⁴

E célnak rendelődik alá a kötet egyszerre párhuzamos és körkörös struktúrája is: előbb koncentrikus köröket befutva közelítik meg Kolozsvárt – átfogó képet adva a tágabb összefüggésekről és a politika világáról –, majd a „bennszülöttek szemszögéből” láttatják a város mindennapi életét, míg nem az utolsó fejezetben a nacionalista politikához való hétköznapi viszonyok elemzése zárja a kört. A folyamatos keresztutalások összekapcsolják a nacionalista politikai kontextus és a hétköznapi etnicitás kérdésének szentelt különálló részeket.

POLITIKAI VERSENGÉS NEMZETISZÍN DÍSZLETEK KÖZÖTT

A történeti kontextus ismerete segít megérteni a nacionalista politikai küzdelmek újjáéledését a rendszerváltás után. A kötet első része (*Nacionalista politika, múlt és jelen*) ezért térben és időben egyaránt tá-

volról indít, és fokozatosan közelíti meg a Funar-korszak Kolozsvárját. Bemutatja először Kelet-Közép-Európa versengő nemzeti törekvéseinek közös jegyeit, az Erdélyhez mint etnikai határterülethez kapcsolódó politikai harcokat, majd a kommunista rendszer Kolozsvárt Cluj-Napocává tevő románosítási gyakorlatának áttekintésén keresztül érkezik el a Ceaușescu bukása utáni szimbolikus és diskurzív nacionalista csatározások elemzéséhez.⁵

A „nemzetek születésének” kályhájától induló összegzésen erősen érezhető, hogy olyan közönséghez szól, amely vajmi keveset tud a kelet-európai térségről – Erdélyről és Kolozsvárról nem is beszélve.

Ennek köszönhetően aztán sok helyen redundánssá, esetleg unalmassá vagy szájbarágóssá válik a szöveg annak, aki valamivel többet tud Erdély történelméről, mint hogy ott vámpírok éltek, vagy a nacionalizmusról annál, hogy az is egy ideológia.

Nem újdonság, hogy Kelet-Közép-Európában a „nemzeti kérdés” a XIX. század második felében, a kulturális nacionalizmus politizálódásával vált hangsúlyossá. Miként az sem, hogy a feltételezett nemzetek nevében nyilvánított követelések nemcsak az erős birodalmi keretek miatt nem teljesül(het)tek, hanem azért sem, mert az egyes etnikumok területi egymásba ékelődése ezt lehetetlenné tette:⁶ e követelések esetleges teljesülése auto-

matikusan a rivális nemzeti (ellen)követelések csorbulását eredményezte volna. Az sem eget rengető új információ, hogy a nacionalista versengés során az etnikailag heterogén Erdély a magyar és a román nemzeti törekvésekben egyaránt központi szerepet játszott és játszik, hogy az iskolák és a közhivatalok alkotják a nemzeti(esítő) vállalkozások intézményi gerincét,⁷ vagy hogy a római kor és a középkori magyar királyság közötti időszak dokumentálatlansága teszi lehetővé azokat az eltérő értelmezéseket (dák-román kontinuitás, illetve magyar honfoglalás), amelyekre a nemzeti kérdésben a politikai követelések folyamatosan hivatkoznak.

Míndez mégsem jelenti azt, hogy az első tematikus tömb ne tartogatna számunkra is érdekes vagy kevésbé szokványos megállapításokat. A szerzők nem csupán kijelentik a bevezetőben, hogy megpróbálják különválasztani a tudományos és a politikai diskurzust, de valóban igyekeznek elvonatkoztatni a (nemzet)történezszekekből többé-kevésbé szándékoltan etnikus, szemellenzős retorikájától, még ha ez Erdély (és Ko-

lozsvár) esetében mégoly bonyolult is.⁸ A pártatlan-ságra törekvő megközelítésmódon túl figyelemre méltó a párhuzam, amit az Osztrák–Magyar Monarchián belüli magyar asszimiláció és a Trianont követő nagy-romániai (vagy más utódállambeli) etnikai homogenizáló intézkedések forгатókönyve és hatás(talanság)a között vonnak, egyúttal rávilágítva a különbségekre is. Míg a magyar kormányzás idején a magnezmet viszonylag kis létszámú, de gazdaságilag, politikailag, kulturálisan uralkodó, a nemzetépítés célja pedig ennek beolvasztó etnodemográfiai erősítése volt, a két világháború közti román uralom alatt épp fordított helyzet állt elő, ezért elsődleges célá a saját nemzet gazdasági, politikai, kulturális megerősítése vált, s ennek rendelődött alá az „idegen” – magyar, német és zsidó – városok (és intézményrendszerük) gyarmatosítása és asszimilációja.⁹

Kiemelendő az az átértelmezési kísérlet, amely nem a nacionálkommunizmus tudatosan magyarellenes stratégiájával magyarázza Kolozsvár (és az erdélyi városok) elrománosodását, hanem kimutatja, hogy az mintegy „természetszerűen” következett az általános homogenizálási szándék vezérelte erőltetett iparosításból és urbanizációból. A szerzők szerint a nemzeti kérdésnek a kommunizmus kezdeti korszakában átvett sztálini direktívái biztosították azt az intézményrendszert, amely elégséges volt az asszimiláció csökkentésére még a Ceaușescu-rendszer idején ismét erőre kapó nacionalista retorika és politikai gyakorlat idején is. Sőt hangsúlyozzák, hogy a falu–város (Moldva–Erdély) irányú migráció is inkább gazdaságpolitikai, semmint nacionalista indítatású volt. Az iparosítás igényelte városiasodással elkerülhetlenül velejárt a betelepedés a környező román településekről, irányítható csupán ennek ritmusa volt. Az iparosítás és az urbanizáció során döntően a vidék asszimilálta a városokat¹⁰ – minden egyéb a vidék és a város etnikai összetételében keresendő –, ezért a városok elrománosodásáról és nem elrománosításáról kell beszélnünk. A szerzők arra is emlékeztetnek, hogy a magyarellenes és idegengyűlölő retorika – és az etnikai marginalizáció velejáráó érzése – fokozódása ellenére a megélhetési nehézségek egyre inkább a szőnyeg alá söpörték a hétköznapi etnicitást,¹¹ de arra is, hogy az etnicitásnak mégis maradt annyi közösségi és intézményi háttere, hogy a rendszerváltás után megindulhasson a gyors etnopolitikai szervezkedés.

Ahogy a vizsgálat által befogott tér szűkül, és mindinkább közeledünk a jelenhez, úgy válik az elemzés egyre lételetelbbé: bár továbbra is az elit diskurzusára koncentráll, egyre inkább bevonja a kolozsváriak személyes tapasztalatait. A Ceaușescu bukását követő általános eufóriának, majd az RMDSZ és a román nacionalista pártok kialakulásának leírása után következik annak a kiélezett etnopolitikai versengésnek a bemutatása, amely különösen Gheorghe Funar polgármestersége idején volt látványos Kolozsváron. Funar mindennappossá váló kirohanásai és provokációi mel-

lett elsősorban a magyar iskolák újjáalakítása, a magyar egyetem körüli csatározások és a 2002-es népszámlálás voltak e – döntően diskurzív és szimbolikus – versengés kulcseseményei.¹²

Az első részt záró fejezet két további érdekes mozzanata az 1990-es marosvásárhelyi események és a kolozsvári eseménytelenség okait feltáró összehasonlítás,¹³ illetve Funar retorikájának és tényleges tevékenységének egybevetése. Városvezetése első korszakát követően már senki sem érezte veszélyesnek: csak a Mátyás-szobor tervezett elköltöztetése és a főtéri ásatások vezettek tiltakozó megmozdulásokhoz, a későbbi nacionalista átnevező, emléktábla-elhelyező, emlékműállító és a várost nemzeti színekbe öltöztető gesztusai egyre inkább elvesztették provokatív élüket,¹⁴ s csupán gúnyt és megvetést váltottak ki az emberekből.

AKIK A PIROS-SÁRGA-KÉK PADOKON ÜLNEK

Ezt a politikától való elhatárolódást vizsgálja a második rész (*Hétköznapi etnicitás*), a politikai követelésekről az egyének tényleges tapasztalataira, a beállítódásokban, a gyakorlatokban és az intézményekben ható hétköznapi etnicitásra fordítva a figyelmet. Egy-egy önmagában is izgalmas, interjúrészletekkel telelt, életszerű fejezet foglalkozik a megélhetési gondjaival, a kategorizáció, a nyelvhasználat, az intézmények, az internetikus kapcsolatok jellemzőivel, a migráció és végül a politikához való viszony témájával, azonban a kolozsvári életvilág ezúttal is inkább

8 ■ Tekintve, hogy még az ideológiailag semleges történetírás is óhatatlanul etnicizált, ha az elemzés egységévé, vonatkoztatási keretévé a nemzeti-etnikai csoportokat teszi, akarva-akaratlanul részrehajlóvá, a politikai beszédmód megkettőzőjévé válik.

9 ■ Mindez Kolozsváron némileg más kontönsben jelentkezett: a dualizmus éveinek döntően magyar kulturális és gazdasági központjában nem volt szükség erőszakos asszimilációra, ám a magyar nacionalizmus arroganciája és érzéketlensége a román igényekre (leváltották az egyetem román tanszékeinek professzorát, elítélték és bebörtönözték az ún. memorandista mozgalom vezetőit, a Mátyás-szobrot mint a város magyar tulajdonjogának szimbólumát avatták fel) rossz stratégiának bizonyult, s így az 1918-as hatalomváltás után a város a román nemzetiesítő politika kulcsfontosságú szinterévé vált. A színházépület átvételét, a magyar egyetem megszűnését és a hivatalnokréteg kivándorlását a szimbolikus tér románosítása követte (utcanév-változtatások, a Mátyás-szobor új felirata, ellenszobor állítása, az ortodox katedrális felépítése), ami mégsem biztosította egyértelműen a város románságát, legalábbis a nyelvhasználat terén: a hétköznapiakban nemcsak a magyarok használták továbbra is anyanyelvüket, a románok is inkább magyarul beszéltek.

10 ■ Amit jól mutat Kolozsvár legnagyobb panelrengetegének informális román megnevezése is: Satele Unite (Egyesült Falvak), ironikus utalással az Egyesült Államokra (Satele Unite).

11 ■ A látható ellentét a korszak utolsó éveiben a tömegek és a gyűlölő rendszer között volt.

12 ■ A nacionalista politikák versengéséről a szimbolikus térben I. Feischmidt Margit egy korábbi kötetét: *Ethnicitát als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*. Lit Verlag, München, 2003.

13 ■ A szerzők strukturális vonatkozásokban, a két város eltérő etnikai összetételében, elitszerkezetében és regionális szerepében látják azokat a tényezőket, amelyek megmagyarázzák, miért robbantott ki a magyar iskolák újjáalakítása az egyik he-

az elméleti-módszertani nézőpontot láthatóvá tevő ürgy, nem pedig az elemzés kizárólagos tárgya.

A szerzők el akarták kerülni azt az optikai csalódást, amit a nacionalista követelések nyelvezetének átvétele okoz – jelesül, hogy e követelésekkel az (akár csak képzelt) közösséget alkotó etnikai csoport/nemzet lépne fel. Mivel „az átlagember hiteit, vágyait, reményeit és érdekeit nem lehet kikövetkeztetni a politikusok nacionalista (és egyéb) megnyilatkozásaiból, akik jogot formálnak arra, hogy a nevükben beszéljenek” (167. old.), az etnicitás és a nemzeti hovatartozás vizsgálatában arra támaszkodnak, hogy a mindennapi életben az emberek „hogyan élnek meg és ültetik át a gyakorlatba – amikor egyáltalán megélik és a gyakorlatba átültetik [kiemelés – S. B.]” (Uo.). Ebben közel kerülnek Michael Billig *banális nacionalizmus* fogalmához,¹⁵ hiszen az etnicitás természetére, helyére, működésére és változó jelentőségére vonatkozó alapkérdéseket tesznek fel, de – Billiggel ellentétben – anélkül, hogy feltételeznék az etnicitás állandó jelenlétét. Ebből adódóan kutatási stratégiájuk is közvetett.¹⁶ A rendszerváltást követő időszak mindennapi életének fő témáira rákérdezve hagyják, hogy az etnicitás mintegy magától bukkanjon elő azokban a helyzetekben, amelyekben a kolozsváriak számára lényeges, és úgy, ahogy az számukra lényeges, s e közben nem hagyják figyelmen kívül a nem etnikus vonatkozásokat sem.

Kiindulásképpen rámutatnak az etnicitás működésének jellegzetes helyzeteire és az egyének életében betöltött sokféle lehetséges szerepére néhány kolozsvári

lyen véres utcai zavargásokat, míg a másik városban mozgósító hatása jelentéktelen maradt.

14 ■ Mindez összevág Robert Musil egy észrevételével – eszerint a múltat tudatosítani, láttatni akaró emlékművek idővel paradox módon láthatatlanná válnak, mivel az emberek hozzászoknak jelenlétükhöz, és már nem viszonyulnak hozzájuk tudatosan.

15 ■ L. *Banal Nationalism*. Sage, London, 1995.

16 ■ Hogy miként is készítették a több mint száz mélyinterjút, félformális csoportos beszélgetést és megfigyeléseiket e kutatási stratégia jegyében, s hogyan értelmezték az így kapott adatokat, a függelékben részletezik.

17 ■ A nyugdíjas magyar ápolónő, akinek lánya emigrált, a fia román nőt vett feleségül; az 1923-ban született, magyarul is jól beszélő, a Kolozsvárra betelepedett parasztokat, Funar politikáját, de a magyar követeléseket is elítélő román tanárnő; a magyarságára büszke, elveit akár ökölrel is megvédő gépész és román iskolába járó, magát románnak tartó, magyarul alig beszélő unokája; a vidéki román nő, aki Kolozsváron, az iskolában tanult meg késsel-villával enni, és máig úgy érzi, hogy a magyarok magasabb rendűnek hiszik magukat, és ezt kifejezésre is juttatják; a Székelyföldről érkezett, a várost románnak, magát pedig idegennek érző villamosmérnök, aki feleségével együtt elszigetelődik a magyar mikrovilágba; a folyton bulizó, programozó testvérpár, akik csak egy év után „jönnek rá”, hogy Sanyi nevű barátjuk magyar – mind-mind jellegzetes és sokatmondó figurái a kolozsvári hétköznapiaknak.

18 ■ A kolozsváriak szerint ugyanis a felemelkedés ára a becsület elvesztése: csak az boldogul, aki lop.

19 ■ Paradox módon ez legerősebben abban a fejezetben érezhető, amely a – klasszikusan és a politikai beszédmódban is kulcsfontosságúnak tekintett – nyelvhasználatról foglalkozik. Miután a szerzők megállapítják, hogy a nyelv általában nem több kommunikációs eszköznél, a fejezet jóformán másról sem szól, mint a nyelvhasználat kiváltotta sűrűlódások lehetőségéről, ami az etnikusan eltérő elvárásokból és nyelvvideológiákból fakad.

és családjuk példáján.¹⁷ Ebben nincs is semmi meglepő azok számára, akik olvastak már az etnicitással foglalkozó műveket. Csakhogy ők arra is figyelmeztetnek, hogy e megközelítésmód az etnicitáskutatások jellegzetes buktatójával, az etnicitás szerepének eltűnésével fenyeget. A mindennapok égető problémáit és gondjait ugyanis a kolozsváriak csak a legkritikább esetben tapasztalják és értelmezik etnikus fogalmak segítségével. A többség energiáját a megélhetéshez kapcsolódó apró harcok kötik le – a csökkenő reálbérek, növekvő árak, kis nyugdíjak, munkanélküliség, elértéktelenedett diplomák, megkurtított szociális szolgáltatások, zavaros tulajdonviszonyok, romló infrastruktúra és bizonytalan jövő miatti panaszkodás mindennapos, nem tesz különbséget magyarok és románok között. Miként nem etnikusak a hétköznapi megélhetést vagy a gazdasági kiemelkedést biztosító stratégiák (a kapcsolatok mozgósítása, az informális és a vendégmunka, az iskolai tőkebefektetés) sem, s a sikert elkönyvelő erkölcsi megítélés is inkább a becsületesen gürcölők és a becsületlenül meggazdagodók között tesz különbséget, mintsem románok és magyarok között.¹⁸

A szerzők hangsúlyozzák, hogy „annak megértéséhez, *milyen módon* számít az etnicitás [...], fontos eszben tartani, *milyen kevésbé* számít a hétköznapi élet jó részében” (206. old.). A továbbiakban több-kevesebb sikerrel ehhez próbálják tartani magukat. Néhány kérdéskör (kategorizáció, intézmények, migráció) valóban sokoldalú elemzése mellett esetenként ugyanis megelégszenek a pusztán frázispufoztatással – miszerint az etnicitás mint a világ megtapasztalásának kognitív, diskurzív és pragmatikus kerete csak időszakosan lép működésbe –, hogy aztán a feszültségforrásokra összpontosítsanak.¹⁹

Sokkal következetesebben véghezvitt az a megállapításuk, hogy az etnicitás megnyilvánulásának helyzeteit és működését a politikai, intézményi és népességi dimenziók aszimmetriája szervezi, s ebben az egyes kategóriákat eltérő hatalommal, pozíciókkal és lehetőségekkel felruházó környezetben a kedvezőtlenebb helyzetű magyarok azok, akik érzékenyebbek az etnicitásra, és hajlamosabbak etnikus szemszögből szemlélni a világot. Rávilágítanak továbbá azokra a finom aszimmetriákra is, amelyek a névleges kategoriatagság tényleges tapasztalatát fontossá teszik (a magyarok számára): mivel a kolozsvári mindennapokban a román számít az alapértelmezett kategóriának, a magyar a jelölt, speciális, különböző, „másmi-lyen” kategória; továbbá arra, hogy Erdélyben a magyar csupán etnikai kategória lehet (mert feltételezi a nem románságot), ellenben a román etnikai, de egyben állampolgári kategória is lehet.

E meggondolások szempontjából mutatják be, miként nyilvánul meg az etnicitás a hétköznapi interakciók különböző területein: azt, amikor és ahogyan az egyének bizonyos helyzetekben és pillanatokban románná/magyarrá válnak. Kiderül például, hogy a kategoriatagság azonosítása nemcsak azért lehet döntő, mert meghatározza a kétnyelvű magyarok nyelvhasz-

nálai szokásait, hanem azért is, mert bizonyos esetekben a kategóriatagság kinyilvánítása indokolhatja az adott személy viszonyulását, a bennfentességre hivatkozás jogosíthat fel a belső kritikára, indokolhat egy váratlan kategóriatagságot, de kijelölheti a csoporttagságot, sőt segíthet a kategória határainak megőrzésében is. Vagy hogy a románok esetében teljességgel hiányzó kétnyelvűség a magyarok számára fontos tapasztalat: tisztában vannak azzal, hogy a nyilvános térben vagy vegyes társaságban való magyar nyelvhasználatuk „külső”, a magánbeszélgetésekben használt román szóhasználatuk „belső” roszszallást vált(hat) ki.

A legérdekesebbnek azonban azoknak a mechanizmusoknak a vizsgálata bizonyul, amelyek intézményes tartják fenn és termelik újra a magyar (mikro)világot. Jóllehet az önálló magyar intézményrendszer²⁰ kérdése központi szerepet játszik a politikai vállalkozásokban, illetve a magyar iskolák, egyházak és sajtó – kisebb mértékben pedig a munkahelyek és az egyesületek – is szorgalmaznak nemzeti, olykor kimondottan nacionalista tartalmakat, a szerzőket mégsem ez foglalkoztatja. Hanem az, hogy (és ahogy) az intézmények képesek formálni a társadalmi tapasztalás szövetét, megalapozva az élet más területeire is átvihető kapcsolatokat, és hogy az intézmények által létrehozott magyar világban miként válnak magától értetődővé azok a döntések, amelyek aztán újratermelik az intézmények működéséhez szükséges emberi erőforrásokat.

Az intézmények szerepüket elsősorban abban látják, hogy létrehozva azon helyszínek hálózatát, amelyekben magától értetődő a magyar nyelvhasználat és a magyarokkal való kapcsolatteremtés, meghatározzák az ismerkedés lehetőségeit, s így biztossá teszik az etnikai alapú barátságok és az etnikai endogámia „természetességét”. Mindez aztán magától értetődővé teszi az intézményválasztást a következő nemzedék számára is, megteremtve az intézményi (és kategóriális) újratermelődés alapjait. A szerzők felfigyelnek azonban arra is, hogy a magyar világ csak részben szerveződik zárványszerűen, vannak – egyéneknél eltérő – kapcsolódásai a tágabb román környezethez,²¹ s épp ennek köszönhetően nem (lehet) teljesen önfenntartó: paradox módon elősegíti az elvándorlást, s a határain kívüli románokkal való kapcsolatok kialakulása megengedi az asszimilációt is.

A magyar világ határait kikezdő interetnikus kapcsolatok és migráció kérdései az elemzés sarkalatos pontjai. A csak időszakosan működésbe lépő etnicitás elképzelésével összhangban azt vizsgálja, hogy az általában más viszonyítási keretben értelmezett, csak névlegesen interetnikus kapcsolatok milyen helyzetekben és miként válnak tapasztalatilag is kevertté. E tekintetben elsősorban a „kevertséget” jelentőséggel felruházó stratégiák²² érdekesekek, nem pedig a kimenetük – a strukturális egyenlőtlenségek csupán a keretet jelentik: meghatározzák a nézeteltérések tipikus példáit, a kényes kérdéseket, az ugratás mintáit és a

döntéseket, de az elemzés fókuszában álló etnicitás tapasztalatilag válása ettől független.²³

A magyar világ határait kikezdő másik folyamattal, a migrációval kapcsolatban a szerzők hangsúlyozzák, hogy a(z el)vándorlás a kolozsváriak mindennapjaiban az etnikai hovatartozástól független központi szerepet játszik, lévén a külföldi munkavállalás (és tanulás) az átmenet születe problémák kezelésének sokak által választott módja. A migráció egy felől viszonylagossá teszi a nemzetállami kereteket, másfelől viszont hozzájárul az etnikai vagy nemzeti hovatartozás tudatosságának növekedéséhez, a határt átlépőket saját állampolgárságuk stigmatizált, identitásuk – goffmani kifejezéssel élve – „elrontott” voltával²⁴ szembesíti az európaiak róluk való sztereotip képe.²⁵ A magyarok esetében ehhez a közös érzéshez még az anyaország kettősségének megtapasztalása is társul, amikor a határokon átnyúló kultúrnemzeti azonosulás összeütközésbe kerül a magyarországi magyarok állampolgárságot és nemzetiséget összemossó felfogásával – ahelyett, hogy „testvérként” üdvözlőnek az erdélyi magyarokat, „lerománozzák” őket (328. old.), ami annál érzékenyebben érinti őket, minél inkább az összetartozást hangsúlyozza a magyarországi és erdélyi magyar politikai retorika.

A retorikai befogadás és a társadalmi kirekesztés ellentéte ismételt jelzi a nyilvános tér és a hétköznapi beszédmód közti különbségeket. Ezek békaperspektívából való elemzése kerekíti le az esettanulmányt. A politikáról szóló közbeszéd általában elhátarolódik a politikától és a politikusoktól, akiket a kolozsváriak többsége korruptnak, inkompetensnek és

20 ■ Elsősorban az állami oktatási intézményrendszer, beleértve a Bolyai Egyetemet is.

21 ■ Amivel részben párhuzamos is, ám annál sokkal töredékesebb – ld. az aszimmetrikus struktúrákról mondottakat.

22 ■ A nézeteltérések etnicizálódása, a kényes kérdések elkerülése vagy az etnikus alapú ugratás mindenfajta névlegesen kevert viszonyban előfordulhat, a vegyes házasságokban ezt kiegészíti bizonyos, alapesetben magától értetődőnek tekintett választások etnikus döntéssé válása is.

23 ■ A vegyes házasságban élők például akkor is kénytelenek tudatosítani választásaik etnikus voltát, ha a kölcsönösség és pártatlanság elve vezérli a pár döntéseit.

24 ■ L. Erving Goffman: *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963.

25 ■ A román útlevél nemkívánatos személyként, lehetséges bűnözőként, sőt egy városi legenda szerint civilizálatlan „hattyúevőként” jelöli meg tulajdonosát, ezért külföldön sokan rejtegetik állampolgári identitásukat.

26 ■ Például erősebb reakciókat vált ki belőlük Funar hipernacionalista beszédmódja, és sokkal személyesebben viszonyulnak az RMDSZ-hez, mint a románok bármelyik párthoz stb.

27 ■ A területi autonómia ügye azonban csak a magyarok körében népszerű (holott többségük nincs tisztában annak jelentésével), a románok élesen elutasítják mint szakadár javaslatot.

28 ■ Az anyaországi gondoskodás iránti lelkesedés, illetve a román állam belügyeibe való beavatkozás elutasítása.

29 ■ Vö. Pásztor Gyöngyi és Péter László megállapításaival, akik Kolozsvár 2004 utáni átalakulását a nacionalizmus alkonyaként értelmezik, s helyette másfajta, szociális alapú kirekesztést látnak kibontakozóban: Kolozsvár mint márkajelzés – útban a posztmodern város felé? Esettannulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának változásáról. *Erdélyi Társadalom*, 2007. 2. szám (megjelenés alatt)

magánakvalónak tart. A politikai élet hétköznapi megjelenítéseinek áttekintése egyúttal újabb példával támasztja alá a két fő megállapítást: a politikáról szóló beszéd is csak időszakosan válik etnicizálttá, s e téren is megmutatkozik a magyarok nagyobb érzékenysége.²⁶ Az autonómia és a státustörvény sokszínű megítélése is azt – a *Kategóriák* c. fejezetben már kifejtett – állítást nyomatékosítja, hogy az etnicitás nem önmagában hat, hanem kölcsönviszonyban a regionális és társadalmi rétegződési kategóriákkal, amelyek fel is erősíthetik, de el is moshatják az etnikai különbségeket. E kérdésekben a közvélemény a politikai diskurzusok alapján várhatóan kevésbé megosztott. Ha ugyanis az autonómia kérdése nem etnikus, hanem regionális fogalmakban jelenik meg, a kolozsváriak többsége támogatja annak gazdasági-közigazgatási formáit,²⁷ mert szerintük megszüntetnék Erdély „fejőstehén szerepét” (348. old.) Románián belül. Hasonlóképpen jár együtt a státustörvény elvi megítélésének két szélső pólusa²⁸ a gyakorlatias vélekedések sokszínűségével, ami felülírja az identitás primordialista felfogását.

STATISZTIKA HELYETT A KÓRUS

E ponton keredik ki a „történet”: megkaptuk a választ arra a kérdésre, miért ütköztek Kolozsváron kétféle a nyilvános szféra heves etnopolitikai csatározásai, s megtudtuk azt is, miként nyilvánul meg a kolozsvári hétköznapiakban az etnicitás és a nemzethez tartozás, amit az udvariasság és kölcsönösség elvárásai és hagyományai irányítanak. Ezen a ponton akár megnyugodva le is tehetnénk a kötetet.

Am ezzel épp a „lényegről” maradnánk le. Arról az elméleti-módszertani hozadékról, ami a Kolozsvár-kutatás alapján, az elemzés fő vonalait általánosítva megfogalmazható. Ha átvesszük azt a nézőpontot, amelyből az etnicitás úgy vizsgálható, hogy közben lemondunk arról a nyelvezetről, amely lehatárolt csoportokat látat, amelyek egy ideológusok által írt és a csoportok nevében beszélő politikusok által – hol sarlókalapácsos, hol piros-sárga-kék, hol csillagkoszorús stb. díszletek között – játszott darabban statisztálnak. Észre kell vennünk, hogy a szimbolikus díszletek közt fellépő szószólók mellett ott áll (él) a kórus a maga több szólamban színre vitt tapasztalatával, még ha erről az egymással viaskodó politikai monológok nem vesznek is tudomást. Pedig ez a tapasztalat annál érdekesebb, minél inkább megsokszorozza a „nagy narratívák” oksági összefüggésekre alapozó idősíkját a maga biografikus, hétköznapi és időszakos időbeliségével, amelyben az identitás nem állandóan lényeges, sok fontos tényezője pedig jelöletlen, kimondatlan marad.

Ezt domborítja ki az is, hogy a díszletváltással a kolozsvári hétköznapiak etnikai szempontból mit sem változtak:²⁹ a történelem iróniája, hogy a többnemzetiségű, többnyelvű, többvallású Erdély (és Kolozsvár) egyneműsödése tovább folyik akkor is, amikor a

transznacionalizmus szószólói a nemzetállam hanyatlását hirdetik. Ez azonban csak akkor vehető észre, ha nem csak a közpolitikákra és a jogi keretekre összpontosítunk. Csak így láthatjuk meg, hogy az egyes magyarok magánakciói akaratlanul is aláássák azt, amit a politikusok az egységesnek tekintett közösség nevében hirdetnek: nem biztos, hogy az elvándorlók vagy a vegyes házasságra lépők elárulják a magyar kultúraórzés ügyét – legyenek bár „jó” magyarok, azonosulásuk vajmi keveset nyom a latban, amikor saját életpályájukról döntenek.

Ha valamiért valóban érdemes elolvasni Brubakerek – egyébként is lebilincselően izgalmas és életszerű – kötetét azoknak is, akik nem tartoznak a szűk értelemben vett szakmához, az minden bizonnyal ez a csak nyomokban kifejtett, továbbgondolásra készítő elméleti keret. Ezt emelik ki a borító hátoldalán közölt méltatások is. Hogy csak Craig Calhounét idézzük itt zárszóul: „Remekül megmutatja, hogyan nyilvánulnak meg a nagyléptékű társadalmi változások és identitásprojektek helyi kontextusban, s útközben fontos kérdéseket vet fel mind a társadalomelmélet, mind a közügyek számára. Alakíthatja az elkövetkező évek vitáit.” □